

TÁJÁLLAPOT-VIZSGÁLATOK A BÜKKALJÁN

SZABÓ MÁRIA^{1*}, HORVÁTH GERGELY¹, CSÜLLÖG GÁBOR¹, MUNKÁCSY BÉLA¹, TAMÁS LÁSZLÓ¹,
DARABOS GABRIELLA¹, HARMAT ÁDÁM¹

¹ Eötvös Loránd Tudományegyetem Környezet- és Tájföldrajzi Tanszék

*e-mail: szmarcsi@caesar.elte.hu

Absztrakt

A Bükkalja táji adottságai igen összetettek, tájérzékenysége jelentős és jellegzetes tájhasználati hagyományokkal rendelkezik. Napjainkban azonban számos probléma nehezíti a tájhasználat egyensúlyának kialakítását. A táj állapotát leginkább befolyásoló problémák közül kiemelhető hogy sajnálatosan nagyarányúak a degradált tájrészletek, amelynek alapvető oka, hogy a gazdálkodási módok változása következtében alacsony szintűvé vált a kapcsolat a táj és települések között. A tájállapotának optimális szinten tartását és az egyensúlyban lévő tájhasználatnak a kialakítását tovább nehezíti a tájgazdálkodási tervek és a holisztikusan gondolkozó tájgazdák hiánya is. A települések részéről is szorgalmazott megoldás megfogalmazása szükségessé teszi a degradált felszínek és a települések tájhasználati problémáinak a felmérést és kialakult tájkonfliktusok részletes vizsgálatát. A jelenlegi állapot fenti problémákra vonatkozó felmérése és megfelelő ajánlások megtétele a célja a kutatócsoport munkájának, amelyből néhány fontos megfogalmazást mutatunk be ebben a rövid munkában.

Bevezetés

Magyarország területén számos olyan összetett adottságú kistáj található, amelyek problémái sok esetben a települések és a táj tájhasználatban megjelenő egyensúlyhiányára vezethetők vissza. A problémákat megoldani szándékozó települések számára a kutatások oldaláról fontos a megfelelő vizsgálatok elvégzése és az eredmények megosztása, hogy bemutassa azokat az utakat, amelyek elvezethetnek egy kiegyensúlyozottabb és a tájat is használó széleskörűen értelmezett települési tájgazdálkodáshoz. Európában sok helyen sikerül ezt megvalósítani, nem önálló és öncélú, kampányszerű infrastrukturális beruházásokkal, hanem a múlt tapasztalataira és a jelenkori táji adottságokra építő helyi rendszerekkel, amelyek jól átgondolt kiépítése komoly településmegtartó szereppel bír, mivel egyben értékmegőrzők és újrateremtők is. Fontos elemük az átgondolt tájkezelés,

amelynek lényege a táj és a település egyensúlyának megőrzése (Tirászi Á.–Konkolyné Gyuró É. 2007). Az ilyen helyi rendszer fontos része lehet az adottságoknak megfelelő egyedi és közösségi energiatermelés, valamint az, hogy átgondoltan fejlesztett helyi termékek sorával a település termelőként és fogyasztóként is alakítója legyen a tájnak. Ehhez társul még sok esetben – például a natúrparkok esetében – a hasonló helyzetű települések adott tájjal összefüggő szerveződése, amellyel összegezni tudják a települések erőforrásait, így egy táj megőrzése, hasznosítása, alakítása tervszerűbbé és fenntarthatóbbá válik. Megközelítésünkben a tájállapot vizsgálat nem a táj természetességi állapotának vizsgálatát jelenti, hanem a táji adottságok ésszerű, a táj természetes és kultúrértékeinek megőrzésére mutató állapottól való eltérések kimutatását. Vizsgálatunk alapvetően a Miskolci-Bükkalja kistáj olyan településeire vonatkozik, amelyeknél már kevésbé jelenik meg Miskolc és Eger vonzása, tehát jobban magukra és a tájra utaltak. Alábbi megfogalmazásunkban elsősorban a problémák okaira próbálunk rávilágítani.

Táji adottságok

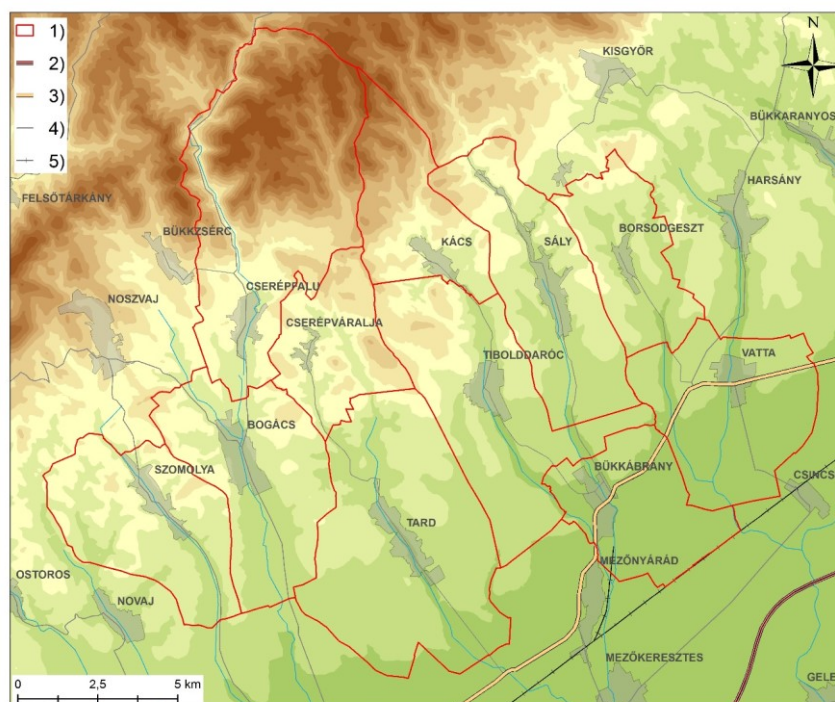
A Bükkalja a Bükk hegységet délről övező, NyDNy-KÉK irányban mintegy 40 km hosszan elnyúló, 15–20 km széles, uralkodóan dombsági jellegű hegyláb felszín, adottságai igen összetettek, tájérzékenysége jelentős (HEVESI A. 2005A). Felszíne általánosságban ÉNy-ról DK felé alacsonyodik, 400–480 m-ről kb. 120 m-ig, déli peremén fokozatosan, lényegében nem elhatárolhatóan megy át az Észak-Alföld hordalékkúp-síkságaiba. Felszínét ÉÉNy–DDK-i csapású fő völgyek völgyközi hátakra tagolják, ezeket a fő völgyekre merőleges mellékvölgyek tovább tagolják. Földtani felépítésében uralkodnak a miocén kori piroklasztit-összletek, elsősorban riolit és riodácit tufák, amelyek az ottangi korszak kezdetétől a pannóniai korszak kezdetéig (kb. 20–13 millió év) többször ismétlődő heves vulkánkitörések sorozatából származnak, és vastagságuk akár több száz m-t is elérhet. Legalacsonyabb déli peremét felső-miocén–alsó-pannon tengeri homokból-agyagból álló üledékek alkotják, helyenként lösszel fedve. A rétegsort lignittelepek tagolják, amelyek intenzív kitermelése napjainkban is folyik, főleg Bükkábrány térségében. Felszínének változatosságát a kőzetminőség határozza meg, a keményebb tűzárkósávok környezetük fölé magasodnak, helyenként nagyméretű, oszlopos elválású tornyokat formálnak, peremeiken változó szélességű réteglépcsők formálódtak. A tűzárkósávokat az elődleges fő völgyek helyenként látványos szurdokvölgyekben vágják át; közülük legszebb a cserépváraljai Felső-szoros. A kevésbé összesült, jobban erodálódó kőzetsávok területén tágasabb medencék is kialakultak. A tufafalakba sok helyütt véstek kisebb-nagyobb fülkéket, ún. kaptárköveket, amelyek a térség fontos kultúrtörténeti emlékei és turisztikai látnivalói. A kevésbé ellenálló térszíneket a szoliflukció is jelentős mértékben formálta, a dél felé lankásan leereszkedő hátakon csuszamlásos térszínek is kialakultak. Ezeken a hátakon már deráziós völgyek is találhatóak. A mérsékelt meleg-mérsékelt száraz éghajlati körzetbe tartozó hegylábakon patakok sora (köztük a Szóláti-, Laskó-, Hór-, Kácsi-, Sályi- és Geszti-patak) fut le párhuzamosan többnyire D–DK-i irányba, bár futásukat a keményebb tűzárkósávok átvágása gyakran irányváltásra kényszeríti. A felszíni vizek mellett kiemelendők a gazdag rétegvíz-készletek és a bő

vízhozamú források, illetve kutak, a térségben számos jelentős fürdő is található (pl. Bogács, Zsóry-fürdő). A tufákon főleg agyagbemosódásos vagy csernozjom barna erdőtalajok képződtek, a löszösebb térszíneken barnaföldek. Bár nem a legjobb adottságúak, mezőgazdasági hasznosításuk mégis jelentős. A talajerózió számottevő. Az eredeti természetes növénytakaró, a sztyeppjellegű füves élőhelyekkel tagolt erdőssztyepp az ember tájátalakító tevékenysége következtében napjainkra jelentősen visszaszorult, egykor szép tatárjuharos löszölgyesei már csak foltokban bukkannak elő. (1. ábra)

Települési jellemzők

A Miskolci-Bükkalja területén számos különböző problémával küzdő, városi jogállás nélküli, jellemzően közepes és kisméretű település található. A térség alapvetően Miskolc és Mezőkövesd vonzáskörzete között oszlik meg. A Bükkalja településhálózata átlagos sűrűségű, de a népsűrűség csak az országos átlag fele. A települések zöme a már említett párhuzamosan lefutó patak völgyekben sorakozik. Fogyatkózó népességű térség, de falvai egészében még közepes méretűek (1000 feletti lakosságszámmal). Légvonalban egymáshoz közel, de valójában az utak futása következtében közlekedés-földrajzilag viszonylag jelentős távolságban helyezkednek el egymástól. A nagyobb városokban lezajló ingatlanár-robbanás azonban sokakat késztet a kisebb falvakba való kitelepülésre, ami a népességfogyást lassíthatja, sőt lassú irányváltását is eredményezheti. A munkaalkalmak hiánya azonban fékezi e folyamatot. A vizsgálatba bevont 10 település (Szomolya, Bogács, Bükkábrány, Cserépfalu, Cserépváralja, Kács, Sály, Tard, Tibolddaróc, Vatta) a táj alapvető jellemzői által meghatározottak, de eltérő települési adottságokkal, tájhasználattal és a részben ezekkel összefüggő demográfiai és társadalmi jellemzőkkel rendelkeznek. (1. ábra)

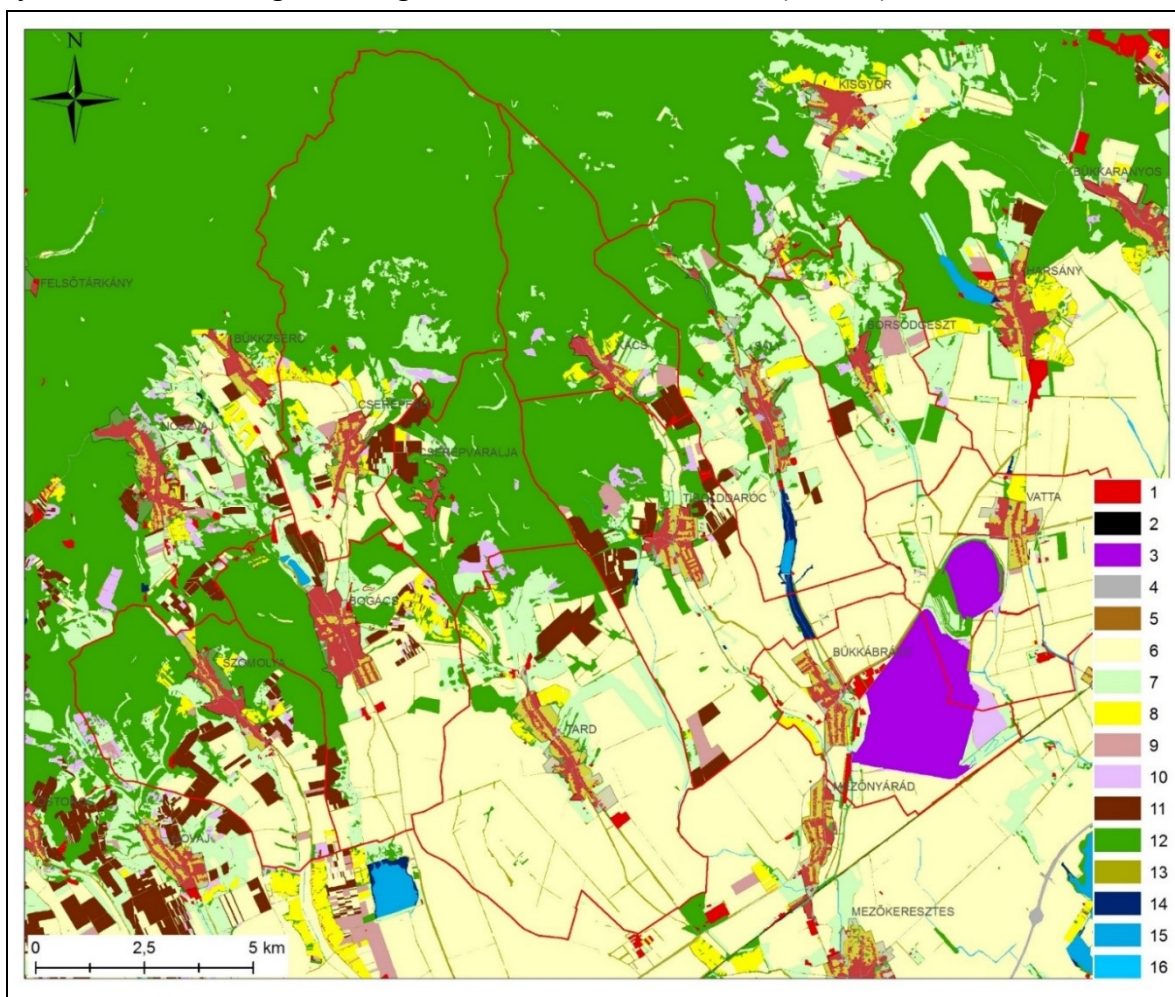

1. ábra: A vizsgálati terület domborzata és a vizsgálatba bevont települések
1. településhatár; 2. autópálya; 3. főút; 4. közút; 5. vasút

Az egyensúly nélküli tájállapot jellemzői és okai

A vizsgált térségen belül, bár nem nagy kiterjedésről beszélhetünk, táji helyzetüknél fogva jelentős eltérések vannak mind az adottságokban, mind a tájhasználatban. A hegységi peremen, a völgykapukban alapvetően kedvezőtlenek az adottságok az intenzív mezőgazdálkodásra, a települések külterületén az erdő az uralkodó, a telekkiosztás és az utcahálózat a szűkülő völgyekhez igazodik. Itt alapvetően csak a rekreációs, turisztikai funkciók jelenhetnek meg településfejlesztő tényezőként (Baráz Cs. 2014). Az alacsonyabb hegylábi felszín és az alföldi sík találkozásánál a települések a hegylábi felszín peremével párhuzamosan futó utak és a hegységből kifutó patak völgyek csomópontjaiban alakultak ki. Itt az uralkodó tájhasználat a szántóföldi gazdálkodás. (Viga Gy. 2002). Az előbbi két felszín között, a szélesebb völgyekben és alacsonyabb hátaik között elterülő települések tájhasználati adottságaiknál fogva már sokkal összetettebb. (2. ábra).

2. ábra: Tibolddaróc környezetének tájhasználati térképe

Jelmagyarázat: 1. mesterséges felszínek, beépített területek; 2. vasutak; 3. külszíni bányák; 4. utak; 5. földutak; 6. szántók; 7. gyepek; 8. vegyes mezőgazdasági művelés; 9. ültetvények; 10. parlag; 11. szőlők; 12. erdőültetvények; 13. erdők; 14. mezsgyék; 15. mocsarak, nádasok, vizenyős területek; 16. nyílt vízfelületek; 17. vízfolyások

A tájállapot problémái közül kiemelhető a korábbi tájhasználati formák felhagyott területein kimutatható jelentős mértékű tájdegradáció. Kevés tájhasználati forma van jelen, a településeken többnyire nincs külterületi hasznosítás és meglehetősen ellentétes érdekű tájhasználók (pl. erdőgazdaság, környezetvédelem, nemzeti park, helyi gazdák stb.) működnek a térségben. Szegényes az optimális tájhasználatot elősegítő infrastruktúra is. Komoly a gond a különböző tájhasználatok érintkezési szegélyein, különösen az erdő-szántó-szőlő érintkezések kapcsán. Nincs egységes elv a szőlő területek tájba illesztésére és hatásuk kezelésére. Nem megoldott a nagytáblás területek talajeróziós érzékenységeinek kezelése. Nem érzékelhető a völgyek vízrajzi kezelése. Tájképi vonatkozásban sok a gondozatlan tájrészlet, különösen a tájban meghatározó tájértékek, mint a kaptárkövek, barlangok stb. vonatkozásában.

Vizsgálataink alapján a jelenlegi állapot okai nem csak a kisebb települések demográfiai és gazdasági gondjai vezethetők vissza, hanem komoly, sok területre kiható következménnyel jár a táj „eltűnése” a települések mindennapi életéből. A települések társadalma generációs, foglalkozási, jövedelmi stb. csoportokra tagolódva egy-egy funkcióval, legtöbb esetben lakó és/vagy gazdasági funkcióval hasznosítja a tájat, de eltérő érdekek szerint. Hasonló problémát jelent, hogy sokszor hiányzik a szomszédos települések együttműködése is a tájhasználat kapcsán. Vagyis a tájak állapotában nagy szerepe van, hogy a táj és a település közvetlen kapcsolata nagyon sok település esetében lényegében megszűnt. Jó példa erre a 2015-ben és 2016-ban Tibolddarócon elvégzett felmérés, amely a település lakótelkeinek tájhasználatával összefüggő vizsgálatára vonatkozott. Többek között azok funkció szerinti jellegét, illetve a külterületi gazdálkodással való kapcsolatát mértük fel. A telkek funkció szerinti jellege igen összetett képet mutatott. Döntő mértékű volt (317) a csak lakófunkciójú telkek aránya (ezek többségében még kiegészítő konyhakertészet sem található). Az adottságokhoz képest alacsonyabb volt (260) a vegyes, vagyis a telken valamilyen szintű gazdálkodást mutató telkek aránya. (3/A ábra) Másrészt a felmérés alapján azt az eredményt kaptuk, hogy töredék (51) azoknak a lakótelkeknek a száma, amelyekhez ma külterületi gazdálkodás tartozik, ez is szinte csak a szűk területre vonatkozó szőlőgazdálkodás jelenti. Vagyis gazdasági vonatkozásban a lakosság jelentős részének nagyon kevés a kapcsolata a települést körülvéő tájjal. (3/B. ábra).

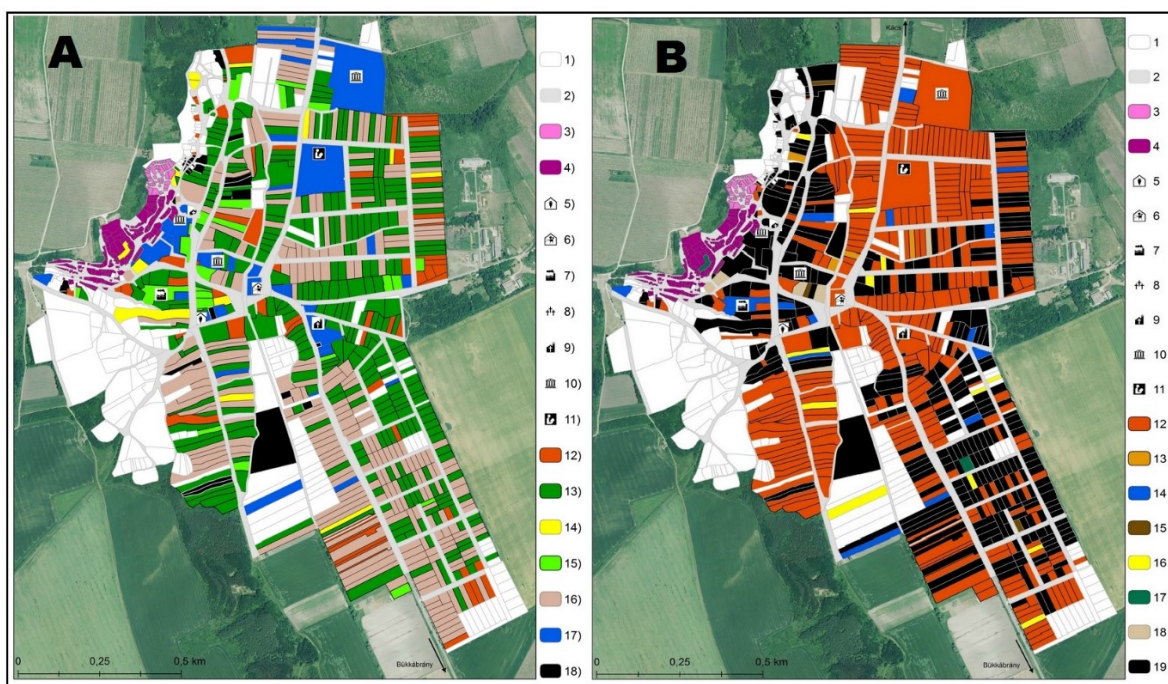
Ebből az állapotból való kitörés mindenképpen a táji adottságok optimális kihasználásával a település és a táj kapcsolatának újraépítésével lehet kivezető utat találni. Fontos lenne az adottságokhoz, a piachoz és a szabályzókhöz igazodó gazdasági funkciók kiépítése, összefüggésben a felhagyott tájhasználat következtében kialakult degradált felszínek felszámolásával, mint például a táj megújuló forrásaira épülő helyi energiatermelés fokozásával, valamint önkormányzati és turisztikai fogyasztásra egyaránt alkalmas helyi termékrendszer kialakításával. Megvalósítani a tágabb, a nem közvetlen gazdasági jellegű táji értékek hasznosítását, beleértve az egyedi tájértékeket, a tájképet (a táj esztétikai értéket) és a hagyományokat (HEVESI A. 2005B). Fontos lenne az önkormányzati szerepvállalás további erősítése, a helyi rendszerek kiépítése, felerősítése, a helyi lakosság képesség és erőforrás szerinti bevonása. (1. táblázat).

1. táblázat: A mintaterület tájállapotának SWOT analízise

Erősségek	Gyengeségek
Táji adottságok összetettsége	Domináns a szántóföldi használat
Kedvező földrajzi helyzet, enyhe domborzati tagoltság	Jelentős arányban degradált táj
Különlegesen hasznosítható földtani adottság (riolittufa) és hozzá kapcsolódó építmények	Alacsony szintű kapcsolat a táj és település között, kevés tájhasználati forma, többnyire nincs külterületi hasznosítás
Síksági térségek kedvező agrárpotenciálja	Szocializmus idejéből származó jelentős degradációs felszínek
Történelmi tájhasználat folyamatossága, tájhasználati hagyományok	Egyszerűsített tájgazdálkodási terv hiánya, holisztikusan gondolkozó tájgazda hiánya
Erőteljes helyi társadalom, életképes közösség	Ellentétes érdekű tájhasználók (erdőgazdaság, környezetvédelem és nemzeti park versus helyi gazdák)
	Optimális tájhasználatot elősegítő infrastruktúra szegényessége
Veszélyek	Lehetőségek
Pályázási lehetőségek és a tájhasználat igénye korrelációjának hiánya	Az önkormányzati szerepvállalás további erősítése: célok meghatározása, tervek kidolgozása, szervezési feladatok megoldása, pályázatok írása
Támogatások célszerűtlen felhasználása	A település és a táj egységében való gondolkodás és cselekvés, különösen a termékek előállításának és feldolgozásának láncát illetően
Település és táj kapcsolatának további romlása	Helyi rendszerek kiépítése, felerősítése, a még mindig megfelelő a demográfiai bázisra alapozva a lakosság képesség és erőforrás szerinti bevonása, mégpedig a múlt megosztott társadalmá helyett egységesebb alapon
Degradációs felszínek növekedése	Az adottságokhoz, a piachoz és a szabályzókhöz igazodó gazdasági funkciók kiépítése a felhagyott tájhasználat következtében kialakult degradált felszínek felszámolásával, a táj megújuló forrásaira épülő helyi energiatermelés fokozásával, valamint önkormányzati és turisztikai fogyasztásra egyaránt alkalmas helyi termékrendszer kialakításával
Szőlő- és szántógazdálkodás intenzitásának növekedése a kedvezőtlen környezeti hatások (vízháztartás, talajerózió) növekedésével járhat	A településnek, mint „terméknek” a megjelenítése, a településkép számtalan kisebb és néhány nagyobb fejlesztéssel megvalósítandó minőségi emelése, erőteljes településmarketinggel támogatva
Erdőterületek minőségének romlása	Alapszintű turisztikai infrastruktúra kialakítása és működtetése.
Degradált területeken invazív fajok eluralkodása	A tágabb, a nem közvetlen gazdasági jellegű táji értékek hasznosítása, beleértve az egyedi tájértékeket, a tájképet (a táj esztétikai értéket) és a hagyományokat
	Együttműködés kialakítása és erősítése a szomszédos Kács, Cserépváralja, Cserépfalu településekkel, közös zöldutak („greenway rendszer”) kiépítése és működtetése
	Egy natúrpark kialakítására irányuló tervezési munka megkezdése

3. ábra: A) A telkekhez köthető gazdálkodási funkciók Tibolddarócon

1. nem felmért telkek; 2. utak, közterületek; 3. barlanglakások; 4. pincék; 5. községháza; 6. közösségi ház; 7. pezsgőüzem; 8. temető; 9. templomok; 10. kastélyok, kúriák; 11. általános iskola; 12. nem meghatározható 13. csak lakófunkció; 14. csak üdülő funkció; 15. csak gazdasági funkció; 16. vegyes (lakó- és gazdasági) funkció; 17. egyéb funkció (iskola, templom stb.); 18. nincs adat B) A telkekhez köthető külterületi gazdálkodás típusai Tibolddarócon 1. nem felmért telkek; 2. utak, közterületek; 3. barlanglakások; 4. pincék; 5. községháza; 6. közösségi ház; 7. pezsgőüzem; 8. temető; 9. templomok; 10. kastélyok, kúriák; 11. általános iskola; 12. nincs; 13. kert; 14. szőlő; 15. kert és szőlő; 16. szántó; 17. erdő; 18. vegyes; 19. nincs adat

Összegzés

A felmérés és az adatok értékelése azt mutatja, hogy az egész térségben alapprobléma a helyi, belső rendszer beszűkülése, szerepvesztése, ez nem csak a térség jellemzője, ebben a legtöbb magyar kistelepülés is osztozik. A helyzetet tovább rontja, hogy az állam részéről, hiányzik a tájról való gondoskodás, a táj kezelésének szándéka, mind a törvényi, mind az intézményi, mind pedig finanszírozási oldalról. Pedig a települési, demográfiai, gazdasági és környezeti problémák komplex kezelésére a táj lenne a legalkalmasabb keret. A magyar állam sokáig adós maradt az Európai Táj Egyezményben vállalt feladatok megvalósításával, így az önkormányzatok és a tájat felelősen megközelítő szervezetek, gazdálkodók ebben a formában nem sok segítséget kaptak. Kimozdulást hozhat ebből a helyzetből a nemrégén megfogalmazott tájstratégia, amely fontosnak tartja a táj karakterének, állapotának, problémáinak megismerését, értékeinek a megőrzését és egyensúlyának a megteremtését.

Köszönetnyilvánítás

A kutatás az OTKA K112477 számú, „A megújuló energiaforrások alkalmazásának tájvédelmi szempontú vizsgálata hazai mintaterületeken – kihívások és lehetőségek” című pályázat keretében zajlik.

Irodalomjegyzék

- Baráz Cs. (2014): Tájművelési és táji kapcsolatok a Bükkalján. – Történeti Földrajzi Közlemények 2. 1–2. pp. 110–120.
- Dobos A. (2002): A Bükkalja II. Felszínalaktani leírás. – In: Baráz Cs. (szerk.): A Bükki Nemzeti Park. Bükki Nemzeti Park Igazgatóság. Eger. pp. 217–228.
- Dövényi Z. (szerk.) 2010: Magyarország kistájainak katasztere. – MTA Földrajztudományi Kutatóintézet Budapest. 978 p.
- Hanusz Á. (2014): Az átalakuló falusi turizmus útkeresése. – In: Gál A., Kókai S. (szerk.): Tiszteletkötet Dr. Frisnyák Sándor geográfus professzor 80. születésnapjára. Szerencsi Bocskai István Római Katolikus Gimnázium – Nyíregyházi Főiskola Turizmus- és Földrajztudományi Intézete, Nyíregyháza–Szerencs. pp. 291–300.
- Hevesi A. (2005a): Élettelen természeti tényezők szerepe a táj életében: a Bükkalja. – In: Dövényi Z., Schweitzer F. (szerk.): A földrajz dimenziói. MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, Budapest. pp. 375–391.
- Hevesi A. (2005b): Adatok a Bükkalja és a Bükk-hát eddig „védtelen” (védtelen), de védelemre érdemes felszínalaktani-földtani és kultúrtörténeti értékeinek jegyzékéhez. – In: Dobos A., Ilyés Z. (szerk.): Földtani és felszínalaktani értékek védelme. Eszterházy Károly Főiskola Földrajz Tanszéke, Eger. pp. 189–202.
- Koltai Z. (2015): Településtípusok lakóhelyi vonzerőinek értékelése. – Földrajzi Közlemények 139. 3. pp. 213–225.
- Tirászi Á., Konkolyiné Gyuró É. (2007): Települési környezetvédelmi programok tájökológiai összefüggései. – Tájökológiai Lapok 5. 2. pp. 295–307.
- Vaszőcsik V. (2016). Hazai tájhasználat-változási folyamatok modellezése. – In: Horváth G. (szerk.) Tájhasználat és tájvédelem–kihívások és lehetőségek. A Budapesten 2015. május 21-23. között megrendezett VI. Magyar Tájökológiai Konferencia előadásai. ELTE Környezet- és Tájföldrajzi Tanszék, Budapest, pp. 190–197.
- Viga Gy. (2002): Kistáji munkamegosztás és árucseré. – In: Baráz Cs. (szerk.): A Bükki Nemzeti Park hegyek, erdők, emberek. Eger. pp. 499–515.

